

Հանեալք. 21, զ, Լերակղիւս Թաւկա. 29, ժա. այլ յԱստուծոյ. Ժր. Նշանակեալ կրեցին. 30, ա. Պափնութիւնէ. զ, վերաւորիւր ակնն. 33, բ. ի քաղաքացն Սիւրբոսի. 36, ե. Նոր Թէոդոսի. 37, ե. այժմ ածեալ. բ. ի մահուանէ. մե. բերէ մեզ ներումն (տես Սոկր. էջ 929). 41, ե. յոյն բն. «ի վիճակ ընկալաւ զաթոս». 44, զ. միայն պէտք է կարգալ՝ «յասպարիսի նորին քաղաքիս». 54, Ժր. որպէս և Մովսէս յանապատին առնէր. 55, զ. զկոչեցեալն. 78, զ. 80, ժ. պատմեցից. 93, ե. հրամայեաց ... տան. 101, զ. Աղամանգայ. զ. յափշտակելով. 103, մե. հակառակ նոցա կամելով.

Աւերմն ընդամենը 21 անգամ, որոնցից միայն մի քանիսն են անպայման ընտիր ընթերցուածներ, մինչդեռ եր. բոլորն էլ լաւ են և գերադասելի. զ. Աստվածելի և երկուսն էլ հնարաւոր են ըստ յոյն բնագրի հետեւեալ գէպքերով. 12, Ժր. 24, բ. 42, բ. Այստեղ վերջի մեծ նախադասութիւնը չկայ բնագրում. 44, բ. 50, բ. այս նախադասութիւնն էլ չկայ բն. 53, զ. 58, զ. բնագիրն ունի «սպգակից մանկութիւն». 67, ժգ. 68, զ. բ. 84, ա. 94, զ. 95, ժգ. 104, բ. Աւերմն 14 անգամ.

զ. Տպագրական սխալներ են. չուղղուած՝ 18, ժգ. 66, բ. 72, ժգ. և արդէն ուղղուած՝ 36, զ. ժգ. 42, ժա. 64, զ. ժգ. 88, ժա. Աւերմն 9 անգամ.

ե. 2, զ. ժգ. մե. դանդաղեալ են այն հատուածի մէջ, որ առեւ իմ «Արշալոյս Արարատեան» թերթից, իսկ սա էլ առեւ է Նրուսաղէմի ձեռագրից. ուրեմն մի երես արտագրութեան մէջ նոյն եր. ձեռ. երեք սխալ են մտել.

Պարզ է որ երկու ձեռագրերի միջի կապը որոշելու համար կարող են հինգ կէտից միայն առաջի երկուսն ինկատի առնուիլ, եթէ մեր ձեռ. բ. կէտում նշանակած տարրերութիւնները չլինէին, կարելի էր պնդել որ նա արտագրուած է եր. ձեռագրից, հակառակը լինել չէ կարող, բայց դրա փոխարէն համարեա հաստատապէս կարող ենք պնդել որ երկուսն էլ միեւնոյն, կամ յոյրոյնի յար և նման ձեռագրից են արագրուած. Երաւ. ձեռ. աւելի լաւ, ընտիր գրչի ձեռքով, իսկ մերը անհամեմատ թոյլ գրչից, Այս եզրակացութիւնը մենք անում ենք ի նկատի առնելով տարրերութիւնների յատկութիւնները. նոցա մեծ մասը կայանում է նրանում, որ եր. աւելի աստի ունի, կամ աւելի ուղիղն ասած այնքան բառեր չունի բաց թողած ինչքան մեր ձեռ. մի հանգամանք որ կը բացազորուի մեր ձեռ. գրչի անուշադրութեամբ և ագիտութեամբ. համեմատել օրինակի համար 12, մե. և 13, ա.: Հաս. քիչ են տարրերութեան այնպիսի օրինակներ, երբ նոյն միտքը տարրեր բառերով է ար-

տայայտուած, որով կարելի էինք ասել թէ ձեռագրերից մէկը կամ միւսը ներկայացուցիչ է մի յայտնի՝ զիտեցեցօրէն փոփոխուած նախատիպի, ինչպէս օրինակի համար այդ տեսնում ենք Փոքր Ստիրատի ձեռագրերի մէջ (տ. յառ. 15). Յայտնի աչքի ընկնող օրինակները, երբ նոյն մտքի համար տարբեր բառեր են գործածուած, այն էլ ամէն անգամ միայն մի մի բառ՝ սորա են. 24, ժգ. 35, բ. 37, բ. 41, ե. 42, ի. 44, բ. և 72, բ. որոնցից և ոչ մի օրինակը այնքան նշանաւոր չէ որ հնարաւոր կացուցանէր երկու իմիջերի ընդունելութիւնը, եթէ միւս գրքերի բաղդատութիւնն էլ ունենանք գուցէ երևան դան աչքի ընկնող կէտեր, բայց առ այժմ դեռ չունինք այդ, և ձեռագրի մի քանի առեւ կամ պակաս բառերը դեռ ապացոյց չեն՝ թէ նոքա նոյն օրինակից չեն. ի հարկէ մեր ենթադրութեան այն մասը թէ արդեւ, ք. եր. և էջ. ձեռ. միմեանցից արտագրուած չեն (յառ. 101.) արդէն անհիմն է դարձել.

Մի նշանաւոր թերութիւն կայ մեր ձեռ. մէջ, որ շատ կարող էր նպաստել ընդհանուր նախատիպը դանդաղուն. նրա մէջ մի թերութեամբ է թողնուած՝ էջ 371—372-ի մէջ (տպ. 615—619), որովհետեւ նախատիպի մէջ ուղիղ այդքան պակասում էր և գրիչը այդ իմանալով ազատ թերթ է թողել յետոյ լրացնելու յոյսով և ընդմիջտ այդպէս էլ մնացել. իսկ մենք ստիպուած եղանք բնագրից թարգմանել, Լեւոնաբքիւր է իմանալ, արդեւ, կայ նոյն թերութիւնը եր. ձեռ. մէջ թէ ոչ, եթէ այդ այդպէս լինէր, կապացուցուէր երկու ձեռ. շատ մօտ կապը, թէ և տոանց այդ էլ, ինչպէս տեսանք, միմեանցից շատ հեռու չեն.

Աւերմն առ այժմ Սահակ Սրբազանի յայտնած կարծիքների մասին կարող ենք ասել. ուղիղ է որ եր. ձեռ. աւելի ընտիր օրինակ է, բայց մեր ձեռագրից տարբեր նախատիպ չունի, Բացի այդ՝ նրա տուած համեմատութիւնից ստորում ենք մի նշանաւոր և հետաքրքիր բան, թէ թարգմանութեան շատ սխալները և թերութիւնները արտագրողներն է և ոչ թարգմանիչը.

Մեարտալ Վարդապետ.

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԹԵՑՈՒ ՊԵՏԵՐՈՍ ՎԵՊԵՐՆՈՒԹԵՐՆ.

Արարատ ամառգրի ներկայ թուականիս ապրիլ համարում մենք հրատարակեցինք Դրիգոր Խլաթեցու (+1425) անտիպ երկ-

րից մէկը՝ այն է մի չափական պատմական վիպասանութիւն Լանկթամուրի և նորա յաջորդների ժամանակից՝ «Յիշատակարան աղէտից» վերնագրով։ Այնուհետեւ պատիւ ունեցանք ստանալ Երուսաղէմի Ս. Յակովբեանց միարան Գերապատիւ Սահակ եպիսկոպոս Սապայեանից իրենց վանքում գտնուած գրչագրի նոյն վիպասանութեան ընդօրինակութիւնը, որ՝ չնայած պակասների ու վրիպակների, այնուամենայնիւ արժանի է ուշադրութեան իւր մի քանի հետաքրքրական ընթերցուածներով։

Նախ՝ մեր վիպասանութիւնը Երուսաղէմի գրչագրում այլ խորագիր է կրում— «Պատմութիւն Լանկթամուրին» փոխ. տպ. «Յիշատակարան աղէտից»։ Յետ այնորիկ՝ նրա մէջ պակասում են տպագրի հետեւալ տողերը— 21—22, 111—2, 125—6, 133—4, 141—2, 146—8, 154—5, 323—4, 395—400, 409—410 և վերջին 4 խորհրդաւոր տողերը— «Որ ետ ինձ կար տըկար անձին»,— Եւ զեւն ու զնուն հասոյց ի մին, — Բամեալ զգանձերս որ ի միջին,— Եւն առաջին և նուն յետին»։— Այդ պակասների փոխարէն Երուսաղէմի գրչագիրը աւելի ունի տպագրից— 110-րդ տողից յետոյ՝ «Հեռաւորս ընթանային»— Ետար վտարէին», 304-րդ տողից յետոյ՝ «Երեսուն և հինգ բիւր Շահաութին»— Զօրքն ամենայն ի միասին», և 364-րդ տողից յետոյ՝ «Ի տարեկից իւր փախստին»։— Որ ի ձեռացն Զաղաթին»։— Տարընը ընթերցուածքներից յիշելու է առաջիկայ կարեւորագոյնները, 8-րդ տողում՝ անձկական (տպ. անժամական), 10 սուրը Յարութեան (տպ. աւր Յ.), 23 Անթիւ ֆեսս որ գործեցան (որ հաստատում է մեր արած ենթադրութիւնը), 33 Ընդ այն, ընդ այս (տպ. Ընտ ընտ այս), 38 ձայն ուժգին (տպ. գուժին, որ աւելի պատշաճ է), 42 Հազար որդիք Աբրահամին (տպ. Աւտար ո. Ա.), 49 Զայլս սրոյ ճարակ տուին (տպ. աւելի պատշաճ՝ Զարս . . . զկանայս), 51—52 Զոմանց գլուխըն կտրէին, Հանդերձ աշօքն քերթէին (տպ. գլ. քերթէին, և հերաւքն խըլէին), 64 Տիգրիս (սխալ ընթերցում՝ փոխ. տպ. Տըփիսիս), 65 Զարքատ Բաղտատ (սխալ ընթ. փոխ. տպ. Զար-

քայն Բաղրատ), 68 Եւ Տիգրան (սխալ ընթ. փոխ. ի Մուղան), 71 ԶԱրարատեան զդեակն (սխալ ընթ. փոխ. տպ. զՈրոտայն զդ.), տպ. 69—88 տողերը Երուսաղէմի գրչագիրը զեւեղում է 242-րդ տողից յետոյ՝ 89 Եւ զկաւրտից ամուրն առին (հետաքրքրական մանրամասնութիւն է, որ չունի տպագիրը), 116 Եւ ոչ սրլէին սրլէխփորին (սրլէխ = զէնք, տպ. տըրէխ հետեւակին), 119—122 տողերը Եր. գրչագիրը յետ ու առաջ է գնում՝ 121, 122, 119, 120. — 123 որ պէտք ըստմանց էին (տպ. որ պէտք անուանէին), 128 Մին պաւուոյ ակնածէին (տպ. մին պատառոյ ա.), Եր. գրչ. ունի տարբեր դասաւորութիւն առաջիկայ 6 տողերի՝ 149, 143, 144, 145, 140, 119. — 168 Զթողում ասի (տպ. թողում ա.), 235 և 297 Լանկթամուրին (տպ. Միրթամուրին), 259 Էր էմութին (այսինքն՝ ապահովութիւն) Եւմին թուրք բառից. ծանօթութիւն զեր. Սահակ եպիսկոպոսի), 282 — 287 տողը Եր. գրչ. տարբեր է դասաւորում՝ 282, 285, 286, 283, 284, 287. — 288 Բարձին զգէն յԱրժէշ ընթին (հետաքրքրական մանրամասնութիւն, որ չկայ տպագրում), 317 խրտան (որ հաստատում է մեր արած ենթադրութիւնը), 402 ոչ հաղորդին (տպ. ոչ դրամ թողին), 417 ըզԼլաթեցիս (տպ. իլլաթացիս), 421 Որ զրէի ողբերգակիս (տպ. ո. գ. դրան ողբիս)։

Մեր վիպասանութիւնից անմիջապէս յետոյ Երուսաղէմի գրչագիրը ունի և մի այլ չափաբերական համառօտ գրուածք՝ 60 տողից բաղկացած, նոյնպէս պատմական բովանդակութեամբ՝ հեղինակութիւն ոմն Գրիգորի — «Բանիս երգող Գրիգոր ասին»։ Բայց չնայած Գրիգոր անուան՝ զա Գր. իլլաթեցու գործը չէ. գրուածքի սկզբում յիշուած են Շահ-Թահմազ Ա. և իւր հայր՝ Շահ-Նամայիլ Ա. որոնք թագաւորեցին Պարսկաստան 1500 — 1575 թուերին, այսինքն Գր. իլլաթեցուց աւելի քան մի դար յետոյ։

* * *

Թոյլ ենք տալիս մեզ ներկայ նկատողութեանը կցել և մի երկու տող նորերս Վեդադրական Հանդիսի՝ Բ. գրքում լոյս տեսած

Գր. Սլավթեցու մի այլ չափաբերական գրուածքի առթիւ, որի մասին լոկ ենթադրութիւն էինք արել հարեանցի մեր ծանօթութիւններէց մէկում («Արարատ», 1897, ապրիլ, էջ 174): Ազգագրական նիւթերի անխոնջ հաւաքող պ. Ն. Լալայեան՝ նկարագրելով Զաւախք զաւառում զանաւած հայ գրչագրերը, յիշում է ի միջի այլոց և Դեկիսայ գիւղի Ժ. Գ. դարու մի Աւետարան, որի վերջում ընդօրինակողի կողմից գրուած է ընդարձակ Յիշատակարան և մի ոտանաւոր «Ողբ ի ԴԵԾՈՂԷԱ ԲԱՆ» (Ազգ. Հ. էջ 281—284): Թէ՛ յիշատակարանը և թէ՛ ողբը գրուած են Հայոց Պիտէ—1393 թուականին ձեռամբ «յոթնամեղ, պիտակ անուն վարդապետ» Գրիգորի, որ մեր կարծիքով Գր. Սլավթեցին պէտք է լինի:—Ինչպէս երևում է յիշատակարանից, Աւետարանի ընդօրինակութիւնը սկսուած է Բաջրերունեաց Արժէշ քաղաքի մօտերը զանաւած Սուխարայ վանքում Արժէշ քաղաքի մերձակայ Յիսկայ անապատում՝ այսինքն այն վանքերում, ուր արդարեւ դեռ երած է Գր. Սլավթեցին իւր վանահայրութիւնից առաջ՝ յատկապէս 1385—1400 թուերին: (Տես մեր Նախարանը՝ «Արարատ», Անդ. էջ 174.)—Բուն Ողբը կամ Տաղը — «Նկայք ողբասցուք, եղբարք, զչարութիւն ազգին Նետողաց ...» բաղկացած է 58 տողից և նուիրուած է Աթթամարի Զաքարիա կաթողիկոսի եղբրերգականնահատակութեան «պիղծ ամբրայի» ձեռքից, որ միւս անգամ նկարագրել է նոյն Սլավթեցին արձակ ոճով իւր Յայտաբանութեան մէջ (26 ին յունիսի):—Ողբի տողերի սկզբնատառերը կազմում են «Երգս այս Գրիգորի է վասն Զաքարիա Կաթողիկոսին Աթթամարայ:—Նկատելու է նոյնպէս, որ Աւետարանի յիշատակարանի սկզբումն էլ գնում է Սլավթեցին իւր պատմական վիպասանութեան վերջում յիշուած նման մի փոխարկութիւն՝ հիմնուած սյրուրենի վերայ, որի իմաստը հաւասարապէս մտնի է մեզ համար:—

«Ինքն զիտէ Տէրն կայուն

«Որ ի յայրէն մինչև ի նուն

«Ոչ է կարած գրիչս ի բուն»:

Գր. ԽԱՆԱԹԵԱՆ.

ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՅՈՐՆԵՐԻ

ՊԱՏԱՌԹԵԱՆ.

ԱԹԽԱՏՈՒԹԻՒՆ Հ. ԳԵԼՏԵՐԻ.

(Շարունակութիւն) *

527 թ. օգոստոսի 1-ն մեռաւ Յուստինը և Յուստինիանը (527—565) բապէս միապետ դարձաւ: Յուստինիանի կառավարութիւնը բիւզանդական պատմութեան մէջ կազմում է կարեւոր յեղաշրջան. Արեւելահռոմի պետը նորից փորձում է զրաւել արեւմտեան տէրութիւնը, որ խել էին Գերմանացիները, և վերականգնել նախկին տիեզերական միապետութիւնը: Աննիոն հեռեկողութիւնը, որով նա իւր կառավարութեան ամբողջ ժամանակամիջոցում առաջ տարաւ իւր աշխարհակալական ծրագիրը, վերջ ի վերջոյ յաջողութեամբ պատկուեց և նրա անունը մեծացրեց յետագայ սերունդների առաջ: Սակայն տիրապետութեան այդ յանդուգն քաղաքականութիւնը վեր էր տէրութեան զինուորական և արնտեսական սլժերից և զա էր իսկապէս հիմքը՝ որ յետագայ դարերում քայքայուած անխուսափելի դարձաւ: Արեւելահռոմի այս առնուած կայսեր թէ արտաքին և թէ նկեղեցական քաղաքականութիւնը հաւասարապէս փնասակար էր և կործանիչ տէրութեան համար:

Պատերազմները, որ մղում էին զլիսաուրապէս օտար երկրներից վարձուած զինուորներով, կայսրից պահանջում էին ահագին միջոցներ: Անաստասի հարուստ զանձարանը դատարկուել էր մասամբ Յուստինի ժամանակի որ ոչ մի կերպ անտեսաբար չէր կառավարում և մանաւանդ նրա եղբորորդու շապլելովը, որ ուզում էր ժողովրդեան համակրանքն իրան գրաւած ունենալ: Մեծածախս կառավարութեան միշտ աճող կարիքներին ստիպուած էր բաւարարութիւն տալ իշխմանից ղեկավար՝